

برنامه‌ریزی طراحی محور به عنوان رویکردی نوین در شهرسازی*

اسماعیل شیعه**
کیومرث حبیبی***
مهدی سعیدی****

چکیده

شهرسازی از تعامل دو دانش متفاوت ولی مرتبط با یکدیگر که یکی طراحی شهری و دیگری برنامه‌ریزی شهری است، شکل گرفته است. این دو حوزه از دانش شهرسازی در اثر کنش و واکنش متقابل دچار تحول و تکامل زیادی شده است. روند تحولات در نظام شهرسازی معاصر برخلاف گذشته به گونه‌ای است که اقدامات برنامه‌ریزی و طراحی شهری در یکدیگر ادغام می‌شوند و به سمت‌وسوی یک فرآیند هماهنگ و یگانه تمایل دارند. توجه به کیفیت محیط شهری در فرآیند و طرح‌ریزی توسعه شهری موجب تعامل بیشتر میان برنامه‌ریزی و طراحی و لزوم توجه به آن در فرآیند برنامه‌ریزی شهری باعث شکل‌گیری رویکردهای نوینی در حوزه شهرسازی شده است. در پژوهش پیش‌رو که از نوع تطبیقی-تحلیلی است بعد از مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای مرتبط با رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور به ارایه مدل مفهومی رویکرد مذکور پرداخته که در حالت کلی شامل ۹ مرحله است که عبارتند از: (۱) بیانیه طرح. (۲) شناخت، سنجش و تحلیل داده‌ها. (۳) تبیین فضایی و غیرفضایی تحلیل یکپارچه. (۴) تبیین چشم‌انداز طرح/کار (پروژه). (۵) تدوین راهبرد. (۶) مدل‌سازی و آماده‌سازی سند چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری. (۷) تخصیص منابع، ضوابط و الگوهای ارایه طرح. (۸) پروژه‌ها و طراحی نقشه‌های پیشنهادی طرح. (۹) اجرا و پایش. رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور در فرآیند تهیه طرح‌های توسعه شهری سیاست‌های مختلف طراحی را در فرآیند برنامه‌ریزی مدنظر قرار داده و با برنامه‌ای جامع و استوار باعث دستیابی به اهداف تعیین شده و به ارتقاء کیفیت محیط شهری کمک می‌کند.

واژگان کلیدی

کیفیت محیطی، برنامه‌ریزی طراحی محور (DLP)، شهرسازی.

.....
* این مقاله بر گرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهدی سعیدی با عنوان "ساماندهی ورودی‌های چند عملکردی شهر بانه با رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور" است که به راهنمایی دکتر اسماعیل شیعه و مشاوره دکتر کیومرث حبیبی در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران انجام شده است.
** دکتري شهرسازی، استاد دانشگاه علم و صنعت ایران، es_shieh@iust.ac.ir
*** فوق دکتري شهرسازی، دانشيار دانشگاه کردستان، habibi_ki@yahoo.co.uk
**** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران، نویسنده مسئول ۰۹۱۸۷۷۴۱۴۰۵. mehdi.saidi87@yahoo.com

مقدمه

چگونه می‌توان در فرآیند تهیه طرح‌های توسعه شهری به ارتقاء کیفیت محیط توجه بیشتری کرد؟ با چه روش و فرآیندی می‌توان کمیت و کیفیت را در برنامه‌های توسعه شهری توأمان مدنظر قرار داد؟ اصول کلی برنامه‌ریزی طراحی محور شامل چه مواردی است؟

پیشینه تحقیق

درباره رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور تحقیقات مختلفی انجام شده که هر کدام به نوعی زمینه‌ساز مطرح شدن هرچه بیشتر این رویکرد در نظام شهرسازی است. کوان در کتاب "اسناد هدایت طراحی شهری" به بیان چارچوب طراحی شهری، دستور کار توسعه و طرح جامع سه‌بعدی طراحی شهری پرداخته و به طور کلی اسناد هدایت طراحی شهری را در چهار دسته نام می‌برد:

۱. اسنادی که در رابطه با هدایت طراحی مکان‌های خاص تهیه می‌شوند.
۲. اسنادی که در رابطه با موضوعات خاص تهیه می‌شوند.
۳. اسنادی که در رابطه با سیاست‌های خاص تهیه می‌شوند.
۴. اسنادی که در رابطه با قلمرو کامل یک منطقه شهرداری تهیه می‌شوند.

کوان در کمیسیون معماری و محیط مصنوع دیدگاه مشترکی با گروه طراحی شهری دارد که فعال و کنشگر بودن طراحی شهری را به جای واکنشی بودن آن مناسب می‌داند؛ به این معنا که هر دو گروه تحقق کیفیت و نوآوری در محیط را بیش از هر چیز وابسته به ظرفیت و قابلیت‌های تصمیم‌گیرندگان می‌دانند. گروه طراحی شهری این مهم را با تهیه چارچوبی برای تمام کسانی که به نوعی درگیر فرآیند برنامه‌ریزی هستند به انجام رسانیده تا در فرآیند توسعه شهری، برنامه‌ریزی طراحی محور در جامعه شهرسازی متداول شود (Cowan, 2002: 2-14). پانتر و کارمونا در کتاب "بعد طراحی برنامه‌ریزی" به بیان سیاست طراحی و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه انگلستان پرداخته‌اند. در این کتاب ابعاد ماهوی و رویه‌ای طراحی، نحوه نگارش و سازماندهی سیاست‌های طراحی و ارتباط میان سیاست‌های طراحی شهری و سایر رشته‌های مرتبط با آن و نحوه اثرگذاری و اثرپذیری آنها در رابطه با طراحی شهری تشریح شده است. سیاست‌های طراحی را باید به عنوان یک سلسله مراتب در نظر گرفت که حیطة عملشان طیفی وسیع را در بر می‌گیرد. این طیف از سطح بخش تا مقیاس محلی و از راهبرد برنامه توسعه و سیاست قانونی تا راهنمای مکمل طراحی را پوشش می‌دهد. سیاست‌های طراحی در فرآیند برنامه‌ریزی باید در نقاط معینی از برنامه تمرکز یابد تا متقاضیان صدور پروانه بتوانند نسبت به طیف کاملی از مباحث طراحی که باید در درخواست‌های خود لحاظ کنند، آگاه شوند (Punter & Carmona, 1997). رفیعیان و رضوی در مقاله با عنوان "ارتقاء کیفیت محیط شهری با استفاده از رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور" دستور کار توسعه را به عنوان یکی از ابزارهای عملیاتی کردن برنامه‌های پیشنهادی

شهر پدیده‌ای پویا و سامانه‌ای باز است که در گذر زمان در حال تحول و تغییر است. مجموعه‌ای از عناصر انسانی و عوامل مصنوعی در ایجاد این پویایی و تحول مؤثرند. مداخله و سیاست‌گذاری‌های فرآیندهای توسعه شهری در چارچوب این نظام پویا، الگوی برنامه‌ریزی و طراحی ویژه و منطبق با شرایط خود را می‌طلبد. این امر شالوده اساسی تغییر در اندیشه و طرح‌های توسعه شهری را در دهه‌های اخیر تشکیل می‌دهد. نگاهی به فرآیند برنامه‌ریزی شهری کشور و تحقیقات انجام شده در این زمینه در چند دهه گذشته و نتایج عینی و ملموس آن نشان می‌دهد که طرح‌های توسعه شهری در کشور ما نیز از پاسخگویی به نیازهای کیفی در محیط‌های شهری بازمانده‌اند و عملاً به نتایج قابل قبولی به ویژه در ابعاد کیفی محیط‌های شهری دست نیافته‌اند. این امر ناشی از عوامل متعددی در نظام برنامه‌ریزی شهری کشور است که بخشی از آن در ماهیت فلسفی طرح‌های توسعه شهری و بخشی دیگر در مکانیسم تهیه، بررسی، تصویب و اجرای این طرح‌ها قرار دارد. تجربه اجرای طرح‌های توسعه شهری در ایران چه در بافت‌های موجود و چه در قالب برنامه‌هایی نظیر شهرهای جدید و پروژه‌های آماده‌سازی، نشان داده است که برنامه‌های مزبور در خلق فضاهای شهری واجد کیفیت مطلوب با توفیق چندانی روبه‌رو نبوده است.

بیان مسئله

برنامه‌ریزی شهری مسئول اصلی هدایت شهر و تأمین عملکردها و کارکردهای آن است از سوی دیگر طراحی شهری با موضوع تغییر محیط طبیعی درگیر است و در پی آن است که کیفیت محیط مصنوع را ارتقا دهد. لذا طراحی شهری که به طور گسترده با محیط مصنوع سروکار دارد، نیازمند برخورد عقلایی با محیط طبیعی است و حفظ آن را اصل تلقی می‌کند. در این میان برای کاهش فاصله بین دو رشته برنامه‌ریزی و طراحی شهری در حوزه شهرسازی، رویکرد میانی طلب می‌شود تا میان برنامه‌ریزی و طراحی شهری تعامل بیشتری را فراهم سازد. ضرورت این رویکرد بیشتر از آن جهت است که در طرح‌های توسعه شهری در سطوح مختلف برنامه‌ریزی، باید به کیفیت محیط مصنوع در فرآیند برنامه‌ریزی شهری توجه بیشتری شود. زیرا این کیفیت عامل کلیدی و مؤثر در رونق اقتصاد محلی، منطقه‌ای و ملی است. این ضرورت پس از سال‌های دهه ۹۰ به بعد از طرح‌های راهبردی و ساختاری در انگلستان درک و در پی آن فرآیندی در برنامه‌ریزی شهری تدوین شد که در آن سعی شد تا در فرآیند برنامه‌ریزی شهری علاوه بر کالبد، به کیفیت محیط و ارتقاء آن نیز توجه شده و طرح‌ریزی کالبدی با هدف ارتقاء کیفیت محیط شهری صورت پذیرد. با توجه به مطالبی که بیان شد سؤالات پژوهش حاضر به قرار زیر است:

نظری موضوع مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. به این ترتیب که ابتدا به مطالعه و بررسی پژوهش‌های انجام شده در زمینه برنامه‌ریزی طراحی محور پرداخته، سپس به تدوین ادبیات نظری مرتبط با رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور، اهداف و اصول آن اقدام شده است. با توجه به تحلیل محتوا و تطبیق آن با برنامه‌ریزی و طراحی شهری مدل مفهومی رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور پیشنهاد شده است. در تصویر ۱ فرآیند پژوهش بیان شده است.

ادبیات نظری پژوهش

تحول در نظام شهرسازی

شهرسازی از تعامل دو دانش متفاوت ولی مرتبط با یکدیگر که یکی برنامه‌ریزی شهری و دیگری طراحی شهری است، شکل گرفته، این دو حوزه از دانش شهرسازی در اثر کنش و واکنش متقابل، دچار تحول و تکامل زیادی شده است. با این وجود هنوز تعریف واحدی از موضوع، وظایف و نحوه ارتباط میان آن دو وجود ندارد. در طرح‌های توسعه شهری که در دهه‌های اخیر تهیه شده‌اند بیشتر به موضوع کیفیت محیط پرداخته شده و لزوم توجه به آن در نظام برنامه‌ریزی مورد توجه واقع شده است. در بسیاری از نظریه‌ها و جریان‌ها توجه به کیفیت محیط شهری در محورهای اصلی برنامه در دستور کار قرار گرفته است (جدول ۱).

سیر تحول تئوری و نظریه‌های برنامه‌ریزی در کشورهای پیشرفته جهان در طول قرن بیستم نشان می‌دهد که طی این تحول، برنامه‌ریزی از سه مرحله اساسی عبور کرده است. هر کدام از این سه نظریه عمده برنامه‌ریزی در دوره زمانی خاصی نقش غالب و

رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور، مورد استفاده قرار داده است. دستور کار توسعه به عنوان حلقه اتصال برنامه‌ریزی و طراحی شهری می‌تواند مؤثر باشد. برای تهیه دستور کار توسعه مرحله‌ای بیان شده که عبارتند از :

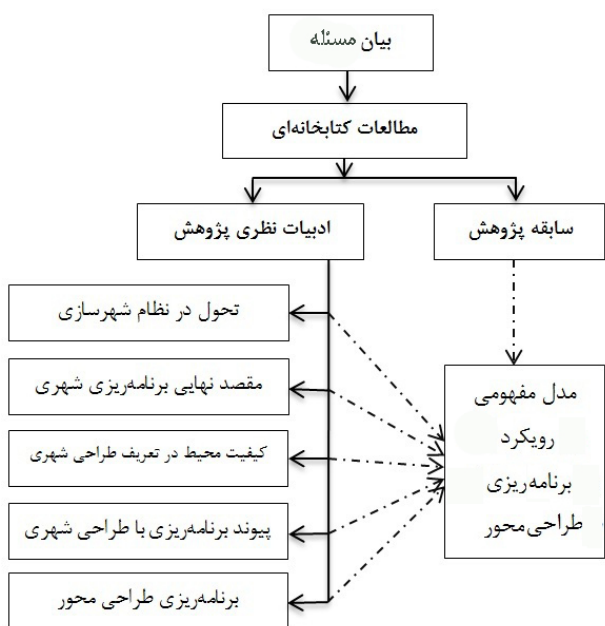
۱. پیش شناخت. ۲. شناخت. ۳. تهیه پیش‌نویس دستور کار. ۳. تدوین دستور کار. سطوح مختلف طرح‌های شهری در حیطه برنامه‌ریزی و طراحی شهری نیاز به بهره‌گیری از رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور دارد. این به آن معناست که در طرح‌های برنامه‌ریزانه توجه بیشتری به کیفیت صورت پذیرفته و در طرح‌های طراحانه سیاست‌گرایی علاوه بر محصول‌گرایی، مد نظر قرار گرفته و بر سیاست‌گذاری زمان طراحی تأکید شود (رفیعیان و رضوی، ۱۳۸۸). سیدالحسینی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان "رویکرد تعاملی سطوح و مقیاس طراحی شهری در فرآیند برنامه‌ریزی" به شناسایی مؤلفه‌های اصلی جهت اتخاذ رویکرد مناسب یکپارچه برنامه‌ریزی و طراحی شهری پرداخته است. با توجه به نقش و ویژگی رویکرد تعاملی در طراحی شهری در فرآیند برنامه‌ریزی، پیشنهاد شده به عنوان رویکردی عام در تمام مراحل نظام برنامه‌ریزی و طراحی شهری حضور داشته باشد. در نظام برنامه‌ریزی تأثیر این رویکرد از مقیاس کلان تا خرد متفاوت بوده و هر چه به مقیاس محلی نزدیک‌تر می‌شویم، قدرت و تأثیر آن بیشتر می‌شود. تحقق این رویکرد در پذیرش و رعایت اصول اساسی پنج مؤلفه است :

۱. وجود سطوح و سلسله مراتب مقیاس طراحی. ۲. حضور اهداف و معیارهای طراحی شهری. ۳. پشتیبانی از موضوعات طراحی شهری. ۳. پیوندها و تعاملات حرفه‌ای. ۵. مشارکت‌پذیری عمومی طراحی شهری، را در فرآیند تهیه طرح‌های توسعه شهری پیشنهاد داده‌اند (سیدالحسینی و دیگران، ۱۳۹۱: ۵۲).

در پژوهش‌های انجام شده به مبانی نظری و شالوده رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور پرداخته شده و از روش‌هایی مانند دستور کار توسعه، اسناد هدایت طراحی شهری و چارچوب طراحی شهری برای ایجاد تعامل بیشتر میان برنامه‌ریزی و طراحی استفاده شده تا در فرآیند توسعه شهری کنترل و ارتقاء کیفیت محیط به صورت مناسب صورت گیرد. در مقاله حاضر با در نظر گرفتن رویکردهای موجود در زمینه برنامه‌ریزی طراحی محور و براساس اهداف و اصول عملکردی تعریف شده برای آن، یک نوع مدل پیشنهادی برای برنامه‌ریزی طراحی محور ارائه شده است. در این مدل پیشنهادی از طرفی به جدیدترین پارادایم نظام برنامه‌ریزی در شهرسازی و طرفی دیگر به کنترل کیفیت محیط نیز توجه شده و با الهام از رویکردهای موجود در زمینه توجه همزمان به مباحث برنامه‌ریزی (که به طور سنتی کمیت محور بوده) و طراحی شهری (کیفیت محور)، مدل پیشنهادی برای رویکرد مورد نظر ارائه شده است.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق، تطبیقی-تحلیلی است. به منظور دستیابی به ادبیات

تصویر ۱. فرآیند پژوهش. مأخذ: نگارنده.

Fig. 1. Research process. Source: authors.

جدول ۱. عوامل تأثیرگذار در توجه بیشتر به کیفیت محیط شهری در شهرسازی معاصر. مأخذ: رضوی، ۱۳۸۵: ۱۴.

Table 1. Affecting factors in further consideration of the urban environment quality in contemporary urban planning. Source: Razavi, 2006.

عوامل تأثیرگذار	محورهای اصلی
نظریات	منشور آتن توجه به کیفیت محیط شهری، ارزش‌های اجتماعی محله و ارتباط با طبیعت
	باغشهرها توجه به کیفیت محیط شهری و لزوم نزدیکی شهر و روستا و حفظ عناصر طبیعی و ارزش‌های زیباساختی
	واحد همسایگی توجه به تأمین خدمات در مناطق مسکونی و چگونگی توزیع واحدهای خدماتی ابزاری مفید برای برنامه‌ریزی کالبدی و نه چندان مفید برای طراحی شهری و کیفیت محیط شهری
	شهرهای جدید هدف قراردادن کیفیت محیط در کنار کیفیت کارکردی
جریانات	پست مدرنیسم توجه به مقیاس‌های کوچک و مکان‌های مشخص و معنا و سرزندگی این مکان‌ها و نیز نظر به فرهنگ عمومی و مسایل محلی
	جامعه مدنی نحوه ساماندهی فضاهاى عمومی شهری به ویژه ایجاد شرایط مناسب برای تقویت ارتباط و همبستگی اجتماعی
	توسعه پایدار کاهش مصرف منابع طبیعی، سازگاری با طبیعت، کاهش آلودگی‌ها و حفظ عدالت

در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای پدید آمده است که هر کدام با توجه به شرایط پیدایش و نفوذ، از توان‌ها و محدودیت‌های معینی برخوردار بوده‌اند (براتی و سرداری، ۱۳۸۸: ۲۱). در جدول ۲ دوره زمانی، مبانی اجتماعی و فکری، اهداف، الگوها و روش‌های هر یک از پارادایم‌های مذکور بیان شده است. در شهرسازی معاصر برخلاف گذشته اقدامات برنامه‌ریزی شهری و

فراگیری را ایفا کرده‌اند. این نظریه‌های اصلی را می‌توان به ترتیب در پارادایم‌های زیر جستجو کرد: پارادایم برنامه‌ریزی جامع. پارادایم برنامه‌ریزی سیستمی. پارادایم برنامه‌ریزی راهبردی. در چارچوب هریک از این نظریات، الگوها و روش‌های خاصی

جدول ۲. پارادایم برنامه‌ریزی جامع، سیستمی و راهبردی. مأخذ: براتی و سرداری، ۱۳۸۸: ۲۱.

Table 2. Paradigm of comprehensive systematic and strategic planning. Source: Barati & Sardari, 2009.

پارادایم	دوره	مبانی اجتماعی و فکری	اهداف	الگوها و روش‌ها
برنامه‌ریزی جامع	۱۹۲۰-۶۰	- مدیریت متمرکز دولتی. - خردگرایی پوزیتیویسم.	- توسعه کلان اقتصادی. - ساماندهی کالبدی.	- طرح‌های کلان توسعه و عمران. - طرح‌های جامع و تفصیلی.
برنامه‌ریزی سیستمی	۱۹۶۰-۸۰	- نگرش سیستمی به جهان. - مدیریت علمی و فنی سیستم‌ها.	- بهسازی سیستم‌های اجتماعی-اقتصادی. - هدایت و نظارت سیستم شهر.	- طرح‌های ساختاری-محلی. - طرح‌های بلند مدت. - مدل‌سازی سیستم‌های شهری.
برنامه‌ریزی راهبردی	۱۹۸۰ تا کنون	- جامعه مدنی و دموکراسی. - اعتقاد به خرد جمعی. - تأکید بر ارزش‌های بومی و محلی.	- تأمین توسعه پایدار. - تأمین عدالت اجتماعی. - مدیریت مشارکتی.	- سلسله مراتب طرح‌های توسعه. - تنوع گزینه‌ها و پروژه‌ها.

مستلزم حرکتی آگاهانه و نیازمند مجموعه راهبردهایی پیوسته و هماهنگ است. بر همین اساس سامان دادن همه‌جانبه بافت‌های شهری در سایه تعریف و تأمین بنیان‌های ساختاری و حرکت با برنامه از پیش تعیین شده، تحقق‌پذیر است برنامه‌ریزی شهری را می‌توان ایجاد محیطی راحت‌تر، آسان‌تر، دلپذیرتر و لذت‌بخش‌تر برای شهرنشینان دانست (شیعه، ۱۳۹۱: ۶). برنامه‌ریزی شهری عبارت است از یک فعالیت علمی و منطقی، در جهت رسیدن به هدف‌های مورد توجه جامعه (شیعه، ۱۳۸۳: ۱۰۱). برنامه‌ریزی شهری، فرآیندهای ذهنی و عملی یک‌سری تصمیم‌های سنجیده در امور شهری است که با رعایت قیودات خاص خود شیوه و شکل رابطه انسان را با محیط شهری در قالبی بهینه طراحی و طبقه‌بندی می‌کند (رهنمایی و شاه‌حسینی، ۱۳۸۹: ۸). برنامه‌ریزی شهری را می‌توان هنر شکل‌دادن و هدایت و رشد طبیعی شهر دانست، امری که به موجب آن ساختمان‌ها و محیط‌های گوناگون ایجاد می‌شود تا به نیازهای مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و گذران اوقات فراغت و ... پاسخ دهد (هیراسکار، ۱۳۷۶: ۱۵).

کیفیت محیط در تعریف طراحی شهری

گوت‌هایم (۱۹۶۳) در پرسش به سؤال طراحی شهری چیست؟ می‌نویسد: طراحی شهری بخشی از برنامه‌ریزی شهری است که با زیبایی‌شناسی سروکار داشته و نظم و فرم شهر را معین می‌دارد (گلکار، ۱۳۷۸: ۱۱). بررسی تعاریف طراحی شهری طی ۴ دهه گذشته نشان می‌دهد که علی‌رغم توجه روزافزون صاحب‌نظران متأخر به ارایه تعاریف کل‌گرایانه و جامع- در قبال تعاریف بخشی و جزء گرایانه دوران مقدم - هنوز تعریف واحدی ارایه نشده که به اتفاق آرا مورد پذیرش اهل حرفه باشد (همان: ۴۷). جان‌لنگ معتقد است که طراحی شهری، تلاشی مشارکتی است بین بخش‌های خصوصی و عمومی، بین حرفه‌ها و متخصصان حرفه‌ای و پژوهشگران که با جهان چهاربعدی سکونتگاه‌ها سروکار دارند (لنگ، ۱۳۸۷: ۳۷). اپلیارد می‌گوید تعریف و استنباط از طراحی شهری به عنوان یک رشته خاص وجود نداشته یا نباید داشته باشد (Appelyard, 1982: 122). با در نظر گرفتن این عدم شفافیت در تعاریف است که آکن کردیتور و جورج وارکی به نتیجه‌ای مشابه مبنی بر نبود توافق مشترک در مباحث مربوطه در متون طراحی شهری رسیده‌اند (Kreditor, 1990: 64). وارکی نیاز به شفافیت و توجه بیشتر نقش طراحی شهری و ضرورت کاربرد عملی آن را بیان کرده است. وی بیشتر طرفدار یک تعریف عملی از طراحی شهری بوده است. وارکی از نویسندگانی همچون جان‌اتان بارت که طراحی شهری را بدون طراحی ساختمان‌ها نام برده‌اند، انتقاد کرده و این‌گونه تعاریف را که کاربرد کمی در توصیف تاکتیک‌های واقعی مورد استفاده طراحان شهری معاصر داشته، گنگ خوانده است. وارکی بیان می‌کند که طراحان شهری یک فضای تصمیم‌گیری ایجاد می‌کنند تا طراحان بر اساس آن محیط مصنوع را طراحی

طراحی شهری در یکدیگر ادغام شده و به یک فرآیند هماهنگ و یگانه تبدیل می‌شود این رویکرد نوعی تحول تدریجی است که طی سه مرحله رخ داده است: در طول دهه ۱۹۶۰ موضوعات طراحی شهری به تدریج در متن پاسخگویی به مسایل و پروژه‌های مشخصی مطرح شدند و در طول دهه ۱۹۷۰ اهداف طراحی شهری معمولاً در ضمن سیاست‌های عمومی برنامه‌ریزی گنجانده می‌شدند و در طول دهه ۱۹۸۰ ملاحظات طراحی شهری به عنوان بخشی از نظام نظارتی برنامه‌ریزی پذیرفته شدند (Culingworth, 1997: 9). در ۵۰ سال اخیر در نظام شهرسازی انگلستان با گذشت زمان تمرکز بر طراحی از مفهوم سیمای خارجی و منظر شهری (در مفهوم سنتی آن، که صرفاً به ابعاد زیبایی‌شناختی و بصری نظر داشت)، به مباحثی چون قلمروی عمومی و فضای همگانی، ادراک عمومی و تجربه همگانی از ساختمان‌ها و فضاها، تغییر جهت داده است. این سه مفهوم متفاوت از طراحی را می‌توان اختصاراً تحت عنوان طراحی شهری بیان کرد که دل‌مشغولی اصلی‌اش، گروهی از ساختمان‌ها و فضاهای مابین آنها، قلمروهای عمومی و خصوصی خلق شده از همجواری ساختمان‌ها، کیفیت‌های بصری، عملکردی و نمادین این فضاها و در نهایت قرارگاه‌های رفتاری و فعالیتی ویژه‌ای است که در این فضاها ایجاد می‌شود. در سالیان اخیر، بعد چهارمی نیز به طراحی شهری اضافه شده که از آن با نام بعد اکولوژیک یاد می‌کنند و دغدغه آن آثار زیست‌محیطی توسعه بر محیط و مباحث مرتبط با پایداری است. افزودن این بعد به طراحی شهری منجر به شکل‌گیری مفهوم طراحی محیطی شد تا بدین ترتیب دامنه فعالیت‌های طراحی و کنترل طراحی در نظام معاصر برنامه‌ریزی شهری و روستایی انگلستان کامل‌تر شود. به منظور تضمین توسعه پایدار این بعد از طراحی شهری دربرگیرنده تعاملات میان محیط مصنوع و طبیعی، منظر و اکولوژی در شهرهای کوچک و بزرگ، حفاظت از طبیعت (گونه‌های گیاهی و جانوری)، حفاظت شهری (فرم مصنوع)، انرژی‌کاری و در نهایت کمینه‌کردن آلودگی است (پانترو و کارمونا، ۱۹۹۷: ۱۶۲). این ایده‌های جدید و مترقی درباره ماهیت و دامنه طراحی شهری در جدول ۳ که زیربنای دستور کار سیاست‌گذاری جدید شهرسازی است، ذکر شده است.

مقصد نهایی برنامه‌ریزی شهری

شهرها به مثابه نظام مرکب، پیچیده و کلان در تغییر و تحول دایمی است. شادابی، سرزندگی و ادامه حیات این نظام، در گروهی تحقق سه رکن برنامه‌ریزی، مدیریت و مشارکت شهروندان است. این سه رکن اصلی و هم‌پیوند به شهر تجسم می‌بخشند. شهرسازی در روند حفظ و توسعه شهر به ارکان برنامه‌ریزی و مدیریت شهری و به ابزار نظارت عمومی، مشارکت وسیع مردمی و نیروهای اجتماعی نیازمند است تا شهر و شهرنشینان مناسب برای زندگی انسان محقق شود. بافت‌های شهری به عنوان جزئی از نظام یکپارچه شهری، برای ساماندهی و تجدید حیات شهری،

جدید گاهی از طراحی شهری به عنوان بخشی جداناپذیر از فرآیند برنامه‌ریزی شهری و گاهی به عنوان یک بعد از برنامه‌ریزی شهری یاد می‌شود. در عمل نیز موضوعات طراحی شهری در بسیاری از طرح‌های توسعه و عمران شهری جدید به عنوان یکی از عناصر پایه‌ای در مطالعات و پیشنهادهای طرح با توجه به مقیاس و نوع آن مطرح شده و همانند سایر پیشنهادهای طرح توسعه شهر به مرحله اجرا گذاشته می‌شود (گلکار، ۱۳۸۱). برنامه‌ریزی راهبردی نیز از دهه ۱۹۸۰ به بعد در نظام شهرسازی مطرح و متناسب با آن برای برنامه‌ریزی و طراحی شهری راهبردی تعریفی ارائه شد که چشم‌اندازها، اهداف کلان، راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی برای تحقق اهداف مورد نظر در این نوع از برنامه‌ریزی تدوین می‌شود (براتی و سرداری، ۱۳۸۸: ۲۸-۳۲ و گلکار، ۱۳۸۴: ۲۹). اینک برنامه‌ریزان و طراحان شهری به این حقیقت دست یافته‌اند هدف نهایی هر نوع برنامه‌ریزی و طراحی شهری کمک به اعتلای کیفیت زندگی در بستر توسعه پایدار و رفاه و عدالت اجتماعی است و بنابراین راهی جز همکاری و هماهنگی میان آنان وجود ندارد.

برنامه‌ریزی طراحی محور

بعد طراحی برنامه‌ریزی، حوزه‌ای مناقشه‌آمیز و محل تعارضات بی‌پایان میان معماران و برنامه‌ریزان، سازندگان و طراحان، متخصصان و عامه مردم، مراجع محلی و کارشناسان برنامه‌ریزی و گروه‌های اجتماعی است. بعد طراحی موضوعی بنیادین و در عین حال جنبی در برنامه‌ریزی است. بنیادین به معنای اینکه بیشترین کنترل و نظارت مرتبط با توسعه‌ها و ساخت و سازها از نقطه‌نظر طراحی اعمال می‌شود؛ جنبی به این معنا که معمولاً کیفیت طراحی به منظور حصول دیگر اهداف خرد (به ویژه تمایل برای توسعه و ساخت‌وساز یا خلق فرصت‌های شغلی در حوزه‌هایی که از لحاظ اقتصادی دارای مزیت‌ها کمتری هستند)، قربانی می‌شود. در بسیاری از نواحی، مطالبات زیادی برای اعمال کنترل‌های پیچیده‌تر و سخت‌گیرانه‌تر در مورد طراحی وجود دارد، اما به همان اندازه نیز مطالباتی مبتنی بر کمینه‌کردن ضوابط کنترل‌کننده در جهت ترغیب آزادی‌های فردی و رقابت‌های اقتصادی وجود دارد (پانتر و کرمونا، ۱۹۹۷: ۲۷). رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور در آستانه قرن ۲۱ مطرح شد و عمدتاً از طرف معماران و طراحان شهری به حوزه شهرسازی وارد شد (Madanipur, 1996). این رویکرد، عناصر و تصمیمات برنامه‌ریزی را بر پایه تصور از کیفیت و احجام سه‌بعدی حاصله تدوین کرده و ویژگی‌های کیفی مکان را نیز در نظر می‌گیرد و تأکید کمتری بر کاربری زمین و استانداردهای مهندسی دارد. در این رویکرد مطلوبیت کیفیت و فرم از اهمیت بیشتری برخوردار است. این رویکرد اهداف و معیارهای طراحی را مشخص می‌کند. اهداف و معیارها باید در تهیه و تصویب طرح‌ها مدنظر قرار گرفته و قابلیت طرح در مقیاس‌های کلان را نیز داشته باشد. رویکرد طراحی محور در برنامه‌ریزی شهری، شرایط و اولیتهای را ارزیابی

کنند. وارکی نقش طراحی شهری و تفاوت مفهوم طراحی را با سایر رشته‌ها مثل معماری بیان می‌کند. او طراحی شهر را به عنوان یک تلاش "مرتب دوم طراحی" شرح می‌دهد (Varkki, 1997). اغلب مدیران شهری به طراحی به دید پدیده‌ای سطحی می‌نگرند که نمود بصری ساخت و سازهاست، با موضوعاتی مانند طرح نما و جزییات آن سروکار دارد و برخی افراد، کنترل طراحانه را امری هزینه‌بر، زمان‌بر و حتی بیهوده می‌دانند، و برخی دیگر بر این عقیده‌اند که طراحی امری فراگیر و تمام‌شمول است. دل‌مشغولی اصلی این گروه نحوه انطباق ساخت‌وسازها با بستر اجتماعی، اقتصادی و بوم‌شناختی‌شان، و نیز ضرورت توجه توسعه‌های جدید به فعالیت‌های انسانی و جریانات ترافیکی منبعث از آن توسعه‌هاست. همچنین نحوه مدیریت فضاهایی که مخلوق توسعه‌اند، تأثیری که توسعه‌ها بر اکولوژی و فرایندهای طبیعی شهر دارند، و در نهایت تأثیر زیبایی‌شناسانه‌شان بر محیط، از جمله دیگر دغدغه‌های گروه دوم درباره طراحی است (پانتر و کرمونا، ۱۹۹۷: ۲۸).

پیوند برنامه‌ریزی با طراحی شهری

طراحی شهری با عوامل زیباشناسانه شهر سر و کار دارد. یکی از جنبه‌های مطالعاتی آن جنبه عوامل فرهنگی و اجتماعی شهر است در حالی که برنامه‌ریزی شهری به صورت عملی آن سعی دارد کلیه جوانب اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، مادی و معنوی شهر را به صورت جامع مطرح کند. شکل شهری و طراحی آن یک کار هنری است که نتیجه عوامل فوق را در خود دارد. بنابراین نمی‌تواند بدون مطالعه و بدون در نظر داشتن این عوامل به نتیجه منطقی برسد. علی‌رغم سوابق تاریخ طراحی شهری، امروزه فعل و انفعالات اقتصادی به اندازه‌ای در سرنوشت شهرها مؤثر واقع شده‌اند که تصویر کالبدی شهر را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. در حالی که طراحی شهری باید بر پایه عوامل اجتماعی و طبیعی و اقتصادی شهر شکل بگیرد. طراحی شهری باید پا به پای برنامه‌ریزی جامع شهری به پیش رود. نتیجه یک برنامه‌ریزی مطلوب آن است که در قالب یک طراحی مطلوب‌تر تجلی یابد. شکل فضا و جنبه‌های زیبایی و عینیت آن از یک‌سو و عملکرد آنها از دیگرسو، اساس طراحی شهری را تشکیل می‌دهد. بنابراین کالبد شهر و عملکرد آن نتیجه‌ای از ارتباط منطقی بین این دو عامل است (شیعه، ۱۳۹۱: ۲۰۷). توجه به این نکته که هدف نهایی هر نوع برنامه‌ریزی و طراحی شهری کمک به اعتلای کیفیت زندگی در راستای توسعه پایدار و رفاه و عدالت اجتماعی است، برنامه‌ریزان و طراحان شهری دریافته‌اند که برای تحقق این هدف وجود رویکردی میان برنامه‌ریزی و طراحی شهری ضروری است تا اینکه برنامه‌ریزی شهری به عنوان یک دانش میان‌رشته‌ای روز به روز به اهداف و روش‌های طراحی شهری نزدیک‌تر شده و متقابلاً طراحی شهری نیز به عنوان یک دانش میان‌رشته‌ای به طور فزاینده‌ای به سمت هماهنگی و همگامی با برنامه‌ریزی پیش می‌رود. در این رویکرد

طراحی که باید در درخواست‌های خود لحاظ کنند، ارایه می‌شود. در جدول ۴ بیانیه گونه‌شناسی سیاست‌های طراحی بیان شده است.

شناخت، سنجش وضعیت و تحلیل داده‌ها

در این مرحله باید به صورت گسترده شناخت وضعیت صورت گیرد. در حالت کلی می‌توان شناخت را در چهار دسته تقسیم‌بندی کرد که عبارتند از: ۱) شرایط اقلیمی و طبیعی حاکم مانند دما، جهت باد، میزان بارندگی، میزان بارش برف، میزان تابش آفتاب و شرایط ناهمواری. ۲) اطلاعات کلی از ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. ۳) بررسی و تحلیل محدوده مطالعاتی در اسناد فرادست. ۴) شناخت کیفیت‌های مختلف محیطی و فضای عمومی. پس از شناخت و سنجش وضعیت باید با در نظر گرفتن امکانات و محدودیت‌های موجود به تحلیل وضع موجود پرداخته و تأثیرگذاری متغیرهای برون‌زا بر متغیرهای درون‌زا و بار عاملی هر کدام از متغیرهای مشاهده‌پذیر را در این مرحله تدقیق کرد در این مرحله کیفیات محیطی از طریق سنجش کمی با استفاده از روابط آماری و الگوریتم‌های موجود در این زمینه، مورد شناخت، سنجش و تحلیل قرار می‌گیرد.

تبیین فضایی و غیر فضایی تحلیل یکپارچه

در فرآیند برنامه‌ریزی و طراحی شهری موقعیت امکانات و

می‌کند. این ارزیابی مبتنی بر توانایی قضاوت کارشناس است؛ یعنی قبل از ساخت و ساز و توسعه، نتایج کیفی و فضایی محدوده پیش‌بینی می‌شود (عباس‌زادگان و رضوی، ۱۳۸۵: ۱۹). به طور کلی اصول برنامه‌ریزی طراحی شامل: استواری بر اهداف عملکردی، انعطاف‌پذیری ضوابط و مقررات، درک اهمیت عرصه‌های عمومی و ارتباط آنها با هم، توجه به تراکم و اختلاط کاربری و معماری و اهمیت مطلوبیت کیفیت و فرم است (رفعیان، ۱۳۸۸: ۲۷۱).

مدل مفهومی رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور^۲

برنامه‌ریزی طراحی محور^۳ رویکردی میانی بین برنامه‌ریزی شهری و طراحی شهری محسوب می‌شود. این رویکرد به دنبال عدم پاسخگویی مناسب طرح‌های سنتی توسعه شهری به مسایل کیفی موجود، در محیط‌های شهری مطرح شده است. اجزا و مراحل فرآیند تهیه و اجرای سند برنامه‌ریزی طراحی محور برحسب ویژگی‌ها و شرایط مختلف شهرها متنوع است. با این وجود، فرآیند تهیه و اجرای آن به طور کلی شامل ۹ مرحله است که عبارتند از: ۱) بیانیه طرح. ۲) شناخت، سنجش و تحلیل داده‌ها. ۳) تبیین فضایی و غیر فضایی تحلیل یکپارچه. ۴) تبیین چشم‌انداز طرح/کار (پروژه). ۵) تدوین راهبرد. ۶) مدل‌سازی و آماده‌سازی سند چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری. ۷) تخصیص منابع، ضوابط و الگوهای ارایه طرح. ۸) پروژه‌ها و طراحی نقشه‌های پیشنهادی طرح. ۹) اجرا و پایش. در پژوهش حاضر به ارایه مدل مفهومی پیشنهادی برای تحقق برنامه‌ریزی طراحی محور پرداخته شده (تصویر ۲) که هر کدام از گام‌های اجرایی این رویکرد تشریح شده است.

بیانیه طرح

شهر به طور پیوسته و مداوم نیاز به برنامه‌ریزی و طراحی دارد. برای برطرف کردن و کاهش مشکلات شهری همواره باید برنامه‌هایی از سوی مدیران شهری تعریف شود تا متناسب با شرایط موجود برای رفع کمبودها و نارسایی‌ها اقداماتی صورت گیرد. در ابتدای شروع هر طرحی پس از بیان کلیات، مبانی نظری و نمونه‌های مشابه انجام شده در فصل‌های جداگانه، در این بخش و در قالب مدل مفهومی (DLP)، لازم است به صورت مختصر به بیان موضوع مورد بررسی پرداخته و طرح مورد نظر تدقیق شود. در ادامه محدوده مداخله و بلافاصله با تأکید بر موقعیت مکانی دقیق آنها و با استفاده از GIS و RS نشان داده شود تا موقعیت طرح مورد مطالعه و ویژگی‌های مکانی آن مشخص شود. با در نظر گرفتن ماهیت طرح و جایگاه آن، لازم است که در اسناد فرادست به منظور شناخت اولیه از محدوده و تبیین بستر سیاسی طرح، کنکاش صورت گیرد. در انتهای مرحله اول، چشم‌اندازی کلی و مقدماتی برای تصویرسازی از یک آینده مطلوب برای محدوده مطالعاتی بیان شده و طیف مختلفی از سیاست‌های طراحی که در نقاط معینی از فرآیند DLP تمرکز یافته تا متقاضیان صدور پروانه بتوانند نسبت به طیف کاملی از مباحث

تصویر ۲. مدل مفهومی رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور (DLP). مأخذ: پانتر و کارمونا، ۱۹۹۷.

Fig. 2. Conceptual model of design led planning (DLP). Source: Punter and Carmona, 1997.

انعکاس فضایی و غیر فضایی سیاست‌های طراحی شهری است که براساس طرح مفهومی بهینه در قالب جداول و نقشه‌های مختلف در محیط GIS ارایه می‌شود. اسناد طراحی شهری برای ناحیه‌هایی تهیه می‌شوند که جهت تغییر و تحول به کنترل، هدایت و تشویق نیاز داشته باشند. از اسناد چارچوب طراحی شهری می‌توان در سکونتگاه‌های جدید، محلات شهری، بافت‌های مرکزی شهری، حوزه‌های حفاظتی و ... استفاده کرد. نقشه‌های چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری الگوهای متنوعی را با دارا بودن انعطاف‌پذیری کامل و تأکید بر اهداف و اصول عملکردی، ارایه می‌دهند. توسعه پیشنهادی کاربری زمین، حرکت و دسترسی، فرم کالبدی (شامل تعداد طبقات پیشنهادی، تراکم‌های کالبدی و ...) نظام فضاهای همگانی و فرم منظر شهری را تشریح و تلاش می‌کند تا به مصادیق مطرح شده پاسخی منطبق بر سیاست‌های برنامه‌ریزی و طراحی شهری دهد. تحقق بیانیه چشم‌انداز در گروهی تثبیت سند چارچوب طراحی شهری در قالب سندی قانونی و کاملاً انعطاف‌پذیر است. بدین معنا که متقاضی صدور پروانه به جای یک انتخاب از چند انتخاب برخوردار بوده و متناسب با نوع کلاسی که متقاضی صدور پروانه انتخاب می‌کند، باید تابع ضوابط مربوط به همان کلاس نیز باشد. برای تحقق اصل انعطاف‌پذیری در تهیه سند چارچوب طراحی شهری از منطق فازی (Fuzzy Logic) بهره گرفته شده و نقشه‌های پهنه‌بندی همراه با جداول مربوطه با استفاده از GIS تهیه شده است. از طرفی لایه‌های ایجاد شده برای تحلیل یکپارچه و از طرفی دیگر اهداف، راهبردها و سیاست‌های تبیین شده به عنوان ورودی‌های سند چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی اعمال شده و خروجی‌های سند شامل نقشه‌ها و جداول مربوطه همراه با ضوابط و دستورالعمل‌های ویژه که متقاضی صدور پروانه متناسب با انعطاف‌پذیری ضوابط، ملزم به اجرای آنهاست. در این مرحله روش‌ها و فنون متنوعی به کار گرفته شده که در قالب یک نظام مشخص و منسجم در راستای پاسخ‌دهی به اهداف عمل می‌کند.

تخصیص منابع، ضوابط و الگوهای ارایه طرح

محرکه اصلی برای اجرای پروژه‌های عمرانی، وجود منابع مالی لازم برای آنهاست. برآورد مالی هزینه مورد نیاز برای سیاست‌ها موجب انسجام‌بخشی در اجرای آنها می‌شود. در شهرسازی برای برنامه‌ریزی و طراحی شهری توجه به ضوابط و الگوهای مناسب پیشنهادی متناسب با سیاست‌ها ضرورت دارد. برای تحقق‌پذیری مناسب سیاست‌ها و صرف اصولی منابع همواره باید ضوابط و الگوهایی تعریف شود تا در مرحله طراحی و اجرا براساس آنها عمل شود. شرایط متفاوتی در تعیین نوع ضوابط و الگو تأثیرگذار بوده و با تدقیق آنها براساس شرایط محیطی می‌توان میزان تحقق‌پذیری سیاست‌های طرح را بالا برد.

پروژه‌ها و طراحی نقشه‌های پیشنهادی طرح

برای تحقق‌پذیری سیاست‌های مطرح شده، در این مرحله باید

محدودیت‌ها در انواع سیاست‌گذاری‌های برنامه‌ریزی و طراحی تأثیرگذار است. در این مرحله از فرآیند مدل پیشنهادی (DLP) محدودیت‌ها و امکانات مشخص شده در مرحله قبلی، در قالب عوارض نقطه‌ای، خطی و پلیگون در محیط GIS وارد شده و اطلاعات مربوط به هر کدام از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید در پایگاه داده ایجاد شده، درج می‌شود.

تبیین چشم‌انداز طرح/کار (پروژه)

چشم‌انداز توصیف روشن و فشرده‌ای است از سیمایی که شهر در آینده و پس از به فعلیت درآمدن کلیه توان‌های بالقوه‌اش، پیدا می‌کند. اهمیت چشم‌انداز و چشم‌اندازسازی در تعیین سرنوشت اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شهرها و محلات به گونه‌ای است که می‌توان آن را به مانند قلب فرآیند برنامه‌ریزی و طراحی شهری محسوب کرد. تدوین چشم‌انداز برای یک شهر در حقیقت به مفهوم ارایه هدفی به ساکنین شهر جهت کلیه تلاش‌هایشان و توصیف چیزی است که در آینده در آنجا باشند. چشم‌انداز چیزی فراسوی آینده، قابل پیش‌بینی و فراتر از روندهای موجود را فراهم ساخته و بازتاب فهم مشترک طولانی‌مدت جامعه از اهداف توسعه خویش است. با توجه به تحقیقات صورت گرفته در زمینه تدوین چشم‌انداز در فرآیند برنامه‌ریزی راهبردی، مراحلی برای تدوین آن ذکر شده که در حالت کلی می‌توان آن را در ۵ مرحله بیان کرد که عبارتند از: (۱) بررسی چشم‌اندازسازی‌های گذشته و موجود. (۲) بازاندیشی و تأمل در چشم‌اندازهای گذشته و موجود. (۳) شناسایی و تدوین چشم‌اندازهای بهینه. (۴) انتخاب چشم‌انداز بهینه. (۵) تدوین بیانیه چشم‌انداز.

تدوین راهبرد

تدوین راهبرد به منظور تعیین اقدامات گوناگونی است که به صورت منسجم و برنامه‌ریزی شده باعث دست یافتن به چشم‌انداز در نظر گرفته شده، می‌شود. متناسب با شناخت انجام شده برای محدوده مطالعاتی و در راستای تحقق چشم‌انداز تعریف شده، در این مرحله در ابعاد مختلف و براساس نمایانگرهای گوناگون راهبردهایی تدوین می‌شود و برای هر کدام از راهبردها، سیاست‌های ویژه‌ای تعریف می‌شود. به منظور مشارکت و انطباق ذهنی مردم در فرآیند DLP، در این مرحله ابتدا باید پیش‌نویسی از راهبردها و سیاست‌ها تهیه شود و با شوراها و شورایی‌ها به مشورت و نظر سنجی درباره آنها پرداخته و با توجه به نظر و پیشنهاد آنان به عنوان نمایندگان مردم به اصلاح و بازنگری راهبردها و سیاست‌ها پرداخته شود. لازم است به طور گسترده نتایج حاصل شده از سنجش و شناخت محیط که از طریق پرسشنامه و مصاحبه با مردم و متخصصان به دست آمده، در این فرآیند نظرسنجی و مشورت مورد استفاده قرار بگیرد.

مدل‌سازی و آماده‌سازی سند چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری طرح ساختاری یا به عبارتی چارچوب طراحی شهری در واقع

اجرای سیاست‌ها و منابع مورد نیاز مشخص شود. برای وضوح و اجرای بهتر باید طرف‌های ذی‌نفع و ذی‌نفوذ خاطرنشان شود، اجرا و پایش به طور هم‌زمان انجام می‌پذیرد. مکانیزم‌های پایش و ارزیابی، حلقه‌های بازخورد را در فرآیند DLP به وجود می‌آورد. پایش به صورت مستمر در تمام مراحل اجرا وجود دارد که اهداف و شاخص‌های قابل‌اندازه‌گیری را داشته و همچنین باید مشخص باشد که چه کسی پایش چه چیزی و چگونه و به چه منظوری انجام دهد. در نهایت بررسی ورودی‌های پروژه و میزان اثربخشی و تناسب خروجی‌های پروژه با زمان و هزینه مربوطه، مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرد.

پروژه‌هایی در نظر گرفته شود و به طراحی نقشه پیشنهادی آنها پرداخته شود. ممکن است برای هر سیاست چندین پروژه مورد نیاز باشد، یا در اثر اجرای یک پروژه به تحقق چند سیاست پاسخ داده شود. در طراحی نقشه‌های پیشنهادی توجه به تخصیص منابع، ضوابط و الگوهای ارائه‌شده باید مبنای طراحی قرار بگیرد.

اجرا و پایش

مرحله اجرا در فرآیند برنامه‌ریزی طراحی محور (DLP) در طرح‌های توسعه شهری، یکی از بخش‌های دشوار این فرآیند به شمار می‌آید. در این مرحله باید سلسله‌مراتب کارها، مسئولیت‌ها، چارچوب زمانی

جدول ۴. بیانیه گونه‌شناسی سیاست‌های طراحی در فرآیند DLP. مأخذ: پانتر و کارمونا، ۱۳۹۰.

Table 4. Statement in typology of DLP strategies. Source: Punter and Carmona, 2011.

گونه‌شناسی	توضیحات
کلان	به‌عام‌ترین اهداف عملیاتی استناد دارند. مانند "هدف، حصول استاندارد متعالی در طراحی". بدون هیچ‌گونه تدقیق یا توضیح درباره نحوه دستیابی یا ارزیابی آن.
تشویقی	متقاضیان صدور پروانه را به برآوردن اهداف خرد، ترغیب کرده و غالباً به صورت کلی و عام بیان می‌شود.
لحاظی	طیفی از عواملی که متقاضیان صدور پروانه به هنگام تهیه طرح باید به آن توجه کنند را مطرح می‌کنند؛ به عبارت دیگر، مراجع محلی به هنگام ارزیابی پیشنهادات طراحی، این سیاست‌ها را مدنظر قرار می‌دهند.
معیاری	مجموعه‌ای خاص‌تر از عواملی که متقاضیان صدور پروانه به هنگام تهیه طرح باید به آنها توجه کنند؛ مراجع محلی در ارزیابی درخواست‌های صدور پروانه، از این دسته از سیاست‌ها بهره می‌گیرند.
الزامی	الزامات مراجع محلی در مورد طراحی را به صورت موکد بازگو می‌کنند، گرچه ممکن است نحوه بیان آنها، کاملاً کلی و عام باشد.
عیاری	سیاست‌هایی که سنجه‌ها یا معیارهای کمی اندازه‌گیری را ارائه می‌دهند؛ سنجه‌هایی که حد معمول مورد قبول، یا حداقل و حداکثر مقبول به شمار می‌آیند.

نتیجه‌گیری

کوان اسناد هدایت طراحی شهری را ابزاری می‌داند که سازندگان و طراحان به وسیله آنها توسعه و ساخت و ساز در زمینه برنامه‌ریزی و طراحی را هدایت می‌کنند. سازوکار هدایت طراحی شهری می‌تواند موجبات پشتیبانی از سیاست‌های برنامه‌ریزی و طراحی را فراهم آورده، فرآیند مشارکت را تسهیل، چشم‌انداز را تدوین، استانداردهای طراحی را تعیین و گام‌های بعدی در فرآیند طرح را معین کند تا از این طریق کنترل کیفیت محیط در فرآیند برنامه‌ریزی صورت گیرد. پانتر و کارمونا انواع سیاست‌های طراحی را بیان کرده و به تبیین جایگاه آنها در فرآیند برنامه‌ریزی پرداخته‌اند. رفیعیان و رضوی از دستور کار توسعه به عنوان ابزاری برای حلقه اتصال برنامه‌ریزی و طراحی شهری در ارتقاء کیفیت محیط شهری استفاده کرده‌اند. سیدالحسینی و همکاران چند مؤلفه اصلی را برای ارتباط بیشتر میان برنامه‌ریزی و طراحی شهری

بیان کرده و رویکرد تعاملی سطوح و مقیاس طراحی شهری را در فرآیند برنامه‌ریزی ذکر کرده‌اند. با تلفیق رویکردها، نظریه‌های موجود در زمینه برنامه‌ریزی طراحی محور و تحلیل محتوا مدل مفهومی پیشنهادی در این تحقیق ارائه شد. در پاسخ به سؤال اول نتایج تحقیق نشان می‌دهد که به دلیل ماهیت رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور، با توجه به محتوای مدل پیشنهاد شده (به ویژه مرحله چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری)، به کار بردن این رویکرد در کاهش گسستگی فرآیند تهیه طرح‌های توسعه شهری و تدوین فرآیندی عام برای اتصال حلقه برنامه‌ریزی به طراحی مؤثر بوده و در این رویکرد شهر به صورت محیطی یکپارچه در نظر گرفته شده و برنامه‌ریزی و طراحی در آن منفک و جدا از هم نیستند، بلکه در کنار هم موجب ارتقاء کیفیات محیط شهری می‌شوند. در پاسخ به سؤال دوم نیز با در نظر گرفتن مدل مفهومی پیشنهادی برای رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور در مراحل مختلف آن مفاهیم و عوامل کمی و کیفی مورد سنجش و تحلیل قرار می‌گیرد در مرحله سنجش وضعیت، کیفیات محیطی در قالب سنج‌های کمی و قابل اندازه‌گیری مورد تحلیل قرار گرفته و به ویژه در مرحله مدل‌سازی و آماده‌سازی سند چارچوب برنامه‌ریزی و طراحی شهری به صورت یکپارچه عوامل کمی و کیفی تأثیرگذار در توسعه شهر و ارتقاء کیفیت محیط شهری تدقیق می‌شود. در پاسخ به سؤال سوم هم برای برنامه‌ریزی طراحی محور می‌توان استواری بر اهداف عملکردی، انعطاف‌پذیری ضوابط و مقررات، درک اهمیت عرصه‌های عمومی و ارتباط آنها با هم، توجه به تراکم و اختلاط کاربری و معماری و اهمیت مطلوبیت کیفیت و فرم را به عنوان اصول کلی این رویکرد نام برد.

در نظام برنامه‌ریزی شهری هم در طرح‌های منطقه‌ای، هم در طرح‌های توسعه شهری ابعاد کیفی محیط شهری کمتر مورد توجه قرار گرفته است. توجه به کیفیت در فرآیند برنامه‌ریزی شهری عامل کلیدی و مؤثر در تحقق ایجاد محیط شهری با رفاه مطلوب است. رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور با دارا بودن اصول و اهداف عملکردی ویژه، باعث تعامل و هماهنگی بیشتر میان برنامه‌ریزی و طراحی شهری می‌شود. سطوح مختلف طرح‌های توسعه شهری در حیطه برنامه‌ریزی و طراحی شهری نیاز به بهره‌گیری از رویکرد میان‌ی و هماهنگ با فرآیند برنامه‌ریزی و طراحی دارد. این به آن معناست که در فرآیند برنامه‌ریزی شهری باید توجه بیشتری به کیفیت محیط صورت پذیرد و در طرح‌های طراحانه علاوه بر طراحی محصول‌گرا، طراحی سیاست‌گرا نیز مد نظر باشد و بر سیاست‌گذاری طراحی نیز تأکید شود. این موضوع سبب می‌شود که در فرآیند طرح‌ریزی شهری صرفاً به مسایل کالبدی توجه نکرده و به سایر ابعاد اجتماعی، اقتصادی، روان‌شناختی، اداری-بصری، عملکردی و ... نیز توجه شود. در پژوهش حاضر مدل مفهومی بیان شده برای تهیه طرح‌های توسعه شهری با کاربست برنامه‌ریزی طراحی محور (DLP)، سیاست‌های مختلف طراحی را در فرآیند برنامه‌ریزی مدنظر قرار داده و با برنامه‌ای جامع و استوار بر اهداف تبیین شده، به توسعه و رونق کیفیت محیط شهری کمک می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری وزارت کشور، ۱۳۷۹: ۴۶.
۲. برای اطلاعات بیشتر در مورد این مدل پیشنهادی ر.ک. سعیدی، مهدی. ساماندهی ورودی‌های چند عملکردی شهر بانه با رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران.

۳. Design led planning

فهرست منابع

- براتی، ناصر و سرداری، محمدرضا. ۱۳۸۸. *برنامه توسعه راهبردی (استراتژیک) شهری*. تهران: انتشارات نوآوران دانشگاه پارسه.
- پانتر، جان و کارمونا، متو. ۱۳۹۰. *بعد طراحی برنامه‌ریزی (نظریه، محتوا و اقدامی عملی برای تدوین سیاست‌های طراحی)*، ت: سید عبدالهادی دانشپور و رضا بصیری مژدهی. تهران: انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
- رفیعیان، مجتبی و رضوی، حامده. ۱۳۸۸. ارتقاء کیفیت محیط شهری با استفاده از رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور: (تأثیر شهر و پهنه پیرامون). *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۱۴(۲): ۲۸۷-۲۶۹.
- رهنمایی، محمدتقی و شاه‌حسینی، پروانه. ۱۳۸۹. *فرآیند برنامه‌ریزی شهری ایران*. چاپ ششم. تهران: انتشارات سمت.
- سیدالحسینی، سید مسلم، حبیب، فرح و ماجدی، حمید. ۱۳۹۱. رویکرد تعاملی سطوح و مقیاس طراحی شهری در فرآیند برنامه‌ریزی، *باغ نظر*، (۲۲): ۵۴-۴۵.
- شیعه، اسماعیل. ۱۳۹۱. *کارگاه برنامه‌ریزی شهری*. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- شیعه، اسماعیل. ۱۳۸۳. *مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری*، چاپ چهاردهم. تهران: انتشارات علم و صنعت ایران.
- عباس‌زادگان، مصطفی و رضوی، حامده. ۱۳۸۵. اتخاذ رویکردی نوین برای تهیه طرح‌های توسعه شهری. *نشریه هنرهای زیبا*، (۲۸): ۲۲-۱۵.
- گلکار، کوروش. ۱۳۷۸. *کندوکاوی در تعریف طراحی شهری*. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.

- گلکار، کوروش. ۱۳۸۴. چشم‌انداز شهر-محلّه: پیشنهاد یک چارچوب مفهومی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز، نشریه هنرهای زیبا، (۲۴): ۲۵-۳۶.
- لنگ، جان. ۱۳۸۷. طراحی شهری: گونه‌شناسی رویه‌ها و طرح‌ها. ت: سید حسین بحرینی. تهران: دانشگاه تهران.
- هیراسکار، جی.کی. ۱۳۷۶. درآمدی بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، چاپ اول. ت: محمد سلیمانی و احمدرضا یکانی فرد. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی تربیت‌معلم.
- مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری. ۱۳۷۹. تدوین شیوه‌های مناسب تهیه طرح‌های شهری در ایران. تهران: سازمان شهرداری‌های کشور.

Reference list

- Abbazadegan, M. & Razavi, H. (2006). Etkhaz- e Roykardi Novin Baraye Tahiyeh- ye Tarh ha- ye Tavsae Shahri [Adopting a new approach to urban development plan]. *Honar -ha-ye Ziba*, (28):15-22.
- Appleyard, D. (1982). *Three kind of urban design practices, in frebee* (ed.). Education for urban design. New York: Institute for urban design.
- Barati, N. (2009). *Barnameh Tavsae Rahbordi* (strategic) Shahri [Plan of city strategic Development]. Tehran: Navavaran Publications of the Parse University.
- Carmona, M. (1997). *The design dimension of planning*. London: E & FN SPON.
- Center for the Study of Urban Planning. (2000). *Tadvin- e Shiveha- ye Monaseb- e Tahiyeh- ye Tarhha- ye Shahri dar Iran* [Writing good practices of Preparing urban plans in Iran]. Tehran: Municipalities organization of the country Publications.
- Cowan, R. (2002). *Urban Design Guidance- Urban design Framework, Development Briefs and Master Plans*. London: Thomas Telford.
- Cullingworth, B. (1997). *Planning in the USA*. London: Routedge.
- Hiraskar, J. (1997). *Daramadi bar Mabani- ye Barnamehrizi- ye Shahri* [Introduction to the Basics of Urban Planning]. Tehran: University of teacher education Publications.
- Kourosh, G. (1999). *Kandokavi dar Tarife Tarahi- ye Shahri* [Exploring the definition of urban design]. Tehran: Research and Studies Center of Iran Urbanism and Architecture Publications.
- Kourosh, G. (2005). Cheshmandaz- e Shahr-Mahale: Pishnehad yek Charcho Mafhomi Baraye Soratbandi Bayaniye- ye Cheshmandaz [Vision City-neighborhood: propose a conceptual framework for a vision statement]. *Honar -ha-ye Ziba*, 24 (0): 269-287.
- Kreditor, A. (1990). Urban design; A victim of American Academic Tastes. *Center*, (6): 64-71.
- Lang, J. (2008). *Tarahi- ye Shahri: Goneh Shenasi Ravye-ha va Tarh-ha* [Urban Design: Typology procedures and plans]. Translated from the English by Bahrayni, H. Tehran: Tehran University Publications.
- Madanipour, A. (1996). *Design os urban space: an inquiry in to a socio-spatial process*. New York: john wiley, son's publisher.
- Punter, J. & Carmona, M. (1997). *The Design Dimension of Planning: Theory, Content and Best Practice for Design Policies*. Translated from the English by Daneshpoor, A. and Basiri, R. Tehran: Organization of Tehran Municipality Information and Communication Technology Publications.
- Rafieyan, M. & Razavi, H. (2009). Ertegha- ye Keyfiat Mohit Shahri ba Estefade az Roykad Barnamerizi- ye Tarahimehvar [Improve the quality of the urban environment using design led planning approach]. *Barnamehrizi va Amayesh Faza*, 14 (2): 25-36.
- Rahnemaei, M. & Shah-hosayni, P. (2010). *Farayand- e Barnamehrizi- ye Shahri Iran* [Urban planning process of Iran]. Tehran: SAMT.
- Sayed Moslem, S., et al. (2012). Roykard- e Tamoli- ye Stooth va Meghyas Tarahi- ye Shahri dar Farayand- e Barnamehrizi [Interactive approach scale and level of urban design in the planning process]. *Bagh- e Nazar*, (22): 45-54.
- Shieh, E. (2004). *Moghadame- ei bar Barnamerizi- ye Shahri* [Introduction to the Basics of Urban Planning]. Tehran: University of Science and Technology Publications.
- Shieh, E. (2012). *Kargah- e Barnamehrizi- ye Shahri* [Urban planning workshop]. Tehran: University of Science and Technology Publications.
- Varkki, R. G. (1997). A procedural explanation for contemporary urban design. *Journal of urban design*, 2 (2): 143-162.

Design Led Planning as a New Approach to Urbanism*

Esmail Shieh**
 Kioumars Habibi***
 Mehdi Saidi****

Abstract

Urbanism is formed of the interaction of two different, but related sciences of urban design and urban planning which have changed and improved due to their mutual interaction. The contemporary urbanism developments unlike the past are accomplished via combining the urban design and planning measures, so that they have a tendency to become a unique process. Consideration of urban environment in the process and planning of the urban development has led to a greater interaction between planning and design and the necessity of taking it into account in the urban planning process has resulted in the formation of new approaches in urbanism fields. In this research, which is of the comparative-analytical type, the conceptual model of Design led planning approach has been proposed following library studies and analysis of the content of design-based planning approach which is generally consisted of nine steps. 1) The plan statement: The city is continuously in need of planning and designing. To solve the urban problems, there must always be programs defined by the city managers, in order to address shortcomings and appropriate measures in any particular condition. At the beginning of each project, background literature, theories and similar conducted studies might be explained in separate chapters. In the following section and based on the conceptual model (DLP) it is necessary to briefly explain the issues being studied and examine the considered design. Location, plan and design of the political context are explained. A general and basic vision is presented for the visualization of a desired future as well as the design of policies expressed in the planning process. 2) The recognition, assessment and data analysis: In this stage, there needs to be a greater recognition of the situation. In general, recognition can be classified into four categories of knowledge that are: a) the prevailing climatic conditions such as temperature, wind direction, rainfall, the snow and the sunshine. b) General information about the economic, social and cultural features. c) Review and analysis of the study area in Upper documents. d) Recognition of the quality of the environment and the public space. 3) The explanation of the spatial and non-spatial integrated analysis: In the process of urban planning and designing, possibilities and limitations are affecting the planning and design of all different types of policies. At this stage of the process of the proposed model (DLP), possibilities and limitations identified in the previous stage are entered in GIS in the form of point features, line and polygon, and information on strengths, weaknesses, opportunities and threats initiated in the database are inserted. 4) Explanation of the vision: Vision is a clear and concise description of future appearance of the city which will appear in the future, when the potentials of all its power put into effect. The importance of vision and visioning in the determination of economic, social and physical future of cities and districts is so significant that it can be considered as the heart of the process of urban planning and designing. 5) Strategy formulation: Developing strategies in order to determine the various actions that are planned will achieve a coherent and considered vision. In accordance with the recognition of the study area defined and in the course of the realization of the vision, strategies need to be developed. 6) The modeling and preparation of the document framework of the urban planning and designing: Structural design or urban design guidelines reflect the spatial and non-spatial urban designing policies which are shown based on the concept of optimization in the form of tables and maps in GIS. Urban planning documents are prepared for areas that need control, guidance and encouragement in order to be changed and evolved. To reach fulfillment in showing flexibility in the preparation of urban design guideline documents, fuzzy logic (Fuzzy Logic) has been used and zoning maps with the relevant tables have been prepared using GIS. 7) Allocation of resources, standards and design patterns: The main motive for the implementation of development projects is consideration of financial resources. Consideration of financial expenses required for policies causes solidarity in their implementation. In urban planning and designing, observing criteria and appropriate proposed patterns is necessary. 8) The projects and designing of proposed plans: To reach fulfillment in proposed policies, some projects must be considered at this stage and suggested maps must be drawn. Several projects May be required for each and every policy, or the implementation of one of the projects may make a policy become certain. In designing suggested maps, the allocation of resources, presented conditions and patterns must be considered as the bases of the design. 9) The implementation and monitoring: The implementation stage is a difficult part in the process of design led planning (DLP) in urban development plans. Implementation and monitoring are done at the same time. Monitoring and evaluation mechanisms create feedback links in the DLP process. The design led planning approach in the process of making urban development plan considers different design policies in the process of planning, and using a comprehensive and firm plan leads to achieve the determined goals and helps promote the quality of the city environment.

Keywords

Environmental quality, Design led planning (DLP), Urbanism.

*.This article has been derived from Mehdi Saidi's master thesis entitled "organizing the multi-functional entrances of Baneh city by the design led planning approach" and carried out under supervision of Dr. Esmail Shieh and advice of Dr. Kioumars Habibi at school of architecture and environmental design of Iran University of Science and Technology.

** Ph. D. in Urbanism, Iran University of Science and Technology. es_shieh@iust.ac.ir

***. Post doc in Urbanism. Associate professor of urbanism, University of Kurdistan. habibi_ki@yahoo.co.uk

****. M.A. student in urbanism, University of Science and Technology. mehdi.saidi87@yahoo.com